

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**Reforma vězeňství od roku 1989 skrze optiku zaměstnanců
věznic**

Michaela Nováková

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra sociologie

Studijní program Sociologie

Studijní obor Sociologie

Bakalářská práce

**Reforma vězeňství od roku 1989 skrze optiku zaměstnanců
věznic**

Michaela Nováková

Vedoucí práce:

Mgr. Lukáš Dirga, Ph.D.

Katedra sociologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2020

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně s použitím uvedených pramenů a literatury.

Krajková, duben 2020

Poděkování

Ráda bych poděkovala Mgr. Lukášovi Dirgovi, Ph.D. za cenné rady, věcné připomínky a vstřícnost při konzultacích. Dále pak mé rodině, která mě v průběhu psaní nesmírně podporovala a na závěr všem respondentům, bez kterých bych tuto práci nebyla schopna vypracovat.

OBSAH

1.	TEORETICKÁ ČÁST.....	7
1.1	Od represe k humanizaci nebo naopak?	7
1.2	Reforma českého vězeňství	10
1.3	Aktuální politika českého vězeňství	12
1.4	Současná a dlouhodobá výzva českého vězeňství.....	17
1.5	Struktura vězeňského systému.....	18
1.6	Způsoby a výsledky hodnocení úspěšností českého vězeňství.....	19
2.	METODOLOGIE.....	21
3.	EMPIRICKÁ ČÁST.....	24
3.1	Bezpečnost	24
3.2	Výkon trestu odnětí svobody	29
3.3	Zaměstnávání a vzdělávání	32
4.	ZÁVĚR.....	34
5.	POUŽITÉ ZDROJE	37
6.	RESUMÉ.....	41

ÚVOD

V bakalářské práci se zaměřuji na oblast českého vězeňství. Snažím se kriticky reflektovat reformu českého vězeňství od roku 1989. Uvedené argumenty vychází z vlastního kvalitativního výzkumu založeného na rozhovorech se zaměstnanci českých věznic a práci s vybraným statistickými ukazateli. Má výzkumná otázka zní „Jakým způsobem vypovídají vybrané statistické ukazatele a zaměstnanci věznic o reformě českého vězeňství po roce 1989?“ Pro kritiku této reformy je nutné zajímat se o celosvětový kontext vězeňství a následně i o český kontext, ve kterém je důležitá historie země, která ovlivnila podobu současného vězeňství.

Práci jsem rozdělila do dvou částí, které na sebe navazují. První kapitolou jsem chtěla prostřednictvím popisu historie zdůraznit dynamický vývoj vězeňství, které vnímám jako proměnlivý systém, jehož podoba souvisí s požadavky společností. Přes období, ve kterém bylo vězeňství spojováno hlavně se zastrahováním a silnou represí, se naše společnost ocitla v období, ve kterém je vězeňství oficiálně spojováno s rehabilitačním potenciálem a humanizací (Vězeňská služba ČR 2005; Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016). Proměna vězeňství jde tedy ruku v ruce s proměnou společnosti a jak je zřejmé, každá společnost má svůj specifický charakter, který se vytváří mimo jiné právě i historií dané společnosti.

Jelikož se zaměřuji přímo na českou reformu, bylo pro mě žádoucí si historii českého vězeňství přiblížit. Na současnou podobu vězeňství mělo značný vliv období nacismu a komunismu. Tyto dvě období můžeme nazvat brzdou pokroku českého vězeňství, protože se v těchto obdobích porušovala lidská práva¹ a vězeňství bylo založeno na tvrdé represí. Od vzniku České republiky se vězeňství snaží dohnat krok s jinými vyspělými zeměmi s moderními vězeňskými systémy a snaží se své plány shrnout v koncepcích rozvoje vězeňství (Ministerstvo spravedlnosti ČR: 3).

Koncepce vězeňství se tak staly klíčové v další, tedy ve třetí kapitole této práce, a zároveň jsem je poté využila k samotnému výzkumu, ve kterém mi tyto koncepce vytvořily pomyslný odrazový můstek, dle kterého jsem poté porovnávala perspektivy zaměstnanců věznic a vybrané statistické ukazatele. Kapitulu zahrnující právě koncepce vězeňství jsem nazvala Aktuální politika českého vězeňství a zaměřila jsem se v ní na poslední dvě koncepce a pokusila

¹ Je otázkou, zdali lidská práva vůbec existovala. Existence lidských práv v období nesvobody byla řadou autorů zpochybňována (Tomek 2000; Vacek 2004; Synek 2013).

se je obecně popsat a shrnout. Ústředními cíli těchto koncepcí jsou depenalizace, decentralizace, depolitizace, demilitarizace, humanizace, konkrétněji potom například snižování míry recidivy, kterou ve své práci považuji za nejdůležitější. Z tohoto důvodu jsem pro problematiku recidivy nechala opět samotnou kapitolu Současná a dlouhodobá výzva českého vězeňství, ve které zmiňuji i její současně diskutovaný důsledek přeplněných věznic.

Na závěr první části mé práce jsem zvolila kapitolu týkající se způsobů a výsledků hodnocení úspěšnosti českého vězeňství. Nejen, že příslušné orgány plní a plánují dílčí změny reformy, ale také tyto dílčí změny hodnotí a jsou poté schopny stanovit, zdali jsou tyto změny úspěšné.

Následně práce pokračuje popisem metodologie výzkumu. Popsala jsem metodologické postupy, které jsem ve svém výzkumu využila. Pokusila jsem se vysvětlit, proč jsem využila právě kvalitativní výzkum, představila jsem výzkumný vzorek a reflektovala několik překážek, které mi stály na cestě k dosažení mého výzkumného cíle. Posléze jsem navázala již textem, který byl kombinací tří zmiňovaných perspektiv. Zaměřila jsem se ve své práci na oblasti bezpečnosti, výkonu trestu odnětí svobody, zaměstnávání a vzdělávání² a poté jsem tyto oblasti hodnotila z perspektivy oficiálně psaných dokumentů, z perspektivy zaměstnanců věznic a v možných případech jsem oblasti zhodnotila i dle statistických ukazatelů.

Závěrečná část mé práce potom zahrnuje kritickou reflexi současné reformy vězeňství, která probíhá již od roku 1989. Zahrnula jsem do ní porovnání perspektiv, porovnání výpovědí respondentů z různých zaměstnaneckých pozic a diskuzi výsledků mého výzkumu.

² Tyto oblasti jsem si zvolila na základě analýzy výše uvedených koncepcí rozvoje českého vězeňství.

1. TEORETICKÁ ČÁST

Tato část shrnuje teoretické poznatky, ze kterých jsem ve své práci vycházela a které se staly základem pro interpretaci vlastních zjištění, která nabízím ve druhé části mé bakalářské práce. Bez těchto poznatků bych se v empirické části neobešla, neboť mi slouží k interpretaci dat získaných z vlastního výzkumu.

1.1 Od represe k humanizaci nebo naopak?

Vězeňství je společenská instituce, která se od svého vzniku kontinuálně proměňuje s tím, jak se mění charakteristické rysy a požadavky soudobých společností. Někteří autoři jako například Foucault, Combessie nebo Drake, ji přirovnávají k pomyslnému zrcadlu, které odráží stav soudobých společností (Dirga 2018). Michel Foucault ve své knize *Dohlížet a trestat: Kniha o zrodu vězení* (2000) zachytil z hlediska proměny mocenských technik několik období, ve kterých společnost uznávala různé druhy trestání. Proměnu pojetí trestu rozdělil do období mučení, trestání, disciplinace a vězení. První období, které nazývá fází mučení, je charakteristické tím, že se k trestání odsouzeného využívaly nehumánní praktiky jako například tresty založené na fyzické bolesti a mučení s cílem usmrtit odsouzeného. V tomto období byl trest chápán jako bolestivá odplata panovníka, kterou chtěl dát najevo svou moc. Pod tlakem požadavků společnosti se později výkon trestu uzákonil a k výkonu trestu se začaly používat jiné techniky (fáze trestání). Dále transformace trestání pokračovala důrazem na disciplinaci a usměrnění „neposlušných“ těl jedinců. Z fáze disciplinace se vývoj pojetí trestu dostal až do fáze věznění, kdy jsou pro výkon trestu zřízená vězeňská zařízení (Foucault 2000).

Vězení je v podstatě moderní instituce, která vznikla jako reakce na kritiku tehdejších způsobů trestání. Jak uvedl Foucault a další autoři, minulá vězení byla spojována s myšlenkou pomsty a zavražďování (Foucault 2000; Kýr, Kafková 2017; Beccaria 1893), postupem času se ale nároky na funkci vězení začaly proměňovat a do popředí zájmu se začala stavět resocializace jedince. Prosazovala se čím dál tím více rehabilitační funkce trestu, kterou Karabec popsal jako „*jediný (a ospravedlnitelný) cíl trestání v tom, aby pachatelé bylo poskytnuto v rámci trestního řízení, a zejména při výkonu uloženého trestu takové odborné zacházení, které potlačí (či odstraní) příčiny, proč trestný čin spáchal*“ (Karabec 2001: 83). Rehabilitační potenciál vězení vrcholil v 60. letech v USA a následně se rozšířil do Evropy. Tento obrat měl vliv i na samotnou

podobu vězení, ta se postupně začala přizpůsobovat novým formám trestu, například ve formě polootevřených nebo otevřených vězení³ (Karabec 2001).

V současné době se hovoří o humanizaci vězeňství, která se projevuje především větším důrazem na lidská práva a svobody. Někteří autoři považují definování lidských práv, jejich vynucování, dodržování a kontrolu za základ humanizace. Humanizačních snah by mělo být dosaženo skrze vytváření odpovídajících psaných pravidel, ale zároveň je nutné sledovat i perspektivu samotných aktérů vězeňského systému, kteří svým jednáním mohou humanizaci do jisté míry ovlivnit (Dirga 2018). Humanizace se pro mnoho zemí převážně v Evropě stala trendem a Česká republika se od roku 1989 tyto humanizační tendence snaží také následovat (Vězeňská služba ČR 2005; Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016). V celosvětovém kontextu se humanizace začala projevovat již při různých mezinárodních kongresech, na kterých byly vytvářeny a přijímány standardy pro zacházení s odsouzenými. Jedním z prvních byl například kongres roku 1872 v Londýně. Poté následovaly kongresy ve Stockholmu a v Římě, kde byla v roce 1885 vytvořena obecná pravidla pro zacházení s vězni, která se stala základem pro vznik Standardních minimálních pravidel pro zacházení s vězni (Dirga 2018). Nutno podotknout, že vývoj humanizace v České republice, o kterém se zmíním především v další kapitole, se proto odvíjí částečně také od toho, kdy a do které z těchto organizací jsme vstoupili. Například v roce 1991 vstoupilo Československo do Rady Evropy, v roce 1993 Česká republika vstoupila do OSN a v roce 2004 do Evropské Unie.

Mezinárodní orgány ovlivňující podobu vězeňství se snaží docílit humanizace prostřednictvím například Úmluvy proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení, avšak právě Foucault, který sám popsal tento vývoj, kdy už trest není mířený na tělo (fyzickou bolest), ale jde spíše o disciplinaci jedince, vyzdvihl myšlenku, že vězeňství proměňuje svou podobu jen na základě měnící se potřeby moci ve společnosti. Vězeňství je dle Foucaulta ve svém základu pořád stejně represivní (Foucault 2000). Pokud se podíváme na aktuálnější díla autorů, kteří se zmiňují o vývoji vězeňství, tak také David Garland, který pro změnu ve svém díle *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society* (2001), definoval vývoj mezi lety 1890 až 2001 tvrdí, že vězení je čím dál tím více represivní. Tento vývoj charakterizuje z hlediska postoje penal welfarism, ve kterém jde hlavně o snižování míry

³ I v České republice existuje projekt Otevřené věznice, která je součástí věznice Jiřice. Ode dne 16. 10. 2017 se dokončily stavby a oblast otevřené věznice se začala plně využívat. Tento projekt je realizován zejména pro odsouzené zařazené do věznice s ostrahou s nízkým stupněm zabezpečení. Díky své rozloze věznice nabízí speciální projekty odborného zacházení s odsouzenými zaměřené na chov zvířat a pěstitelství (Vězeňská služba ČR 2020b).

recidivy skrze rehabilitativní působení na odsouzeného. Garland tvrdí, že od 70.let došlo k obratu, který nazývá punitive turn. Došlo ke ztrátě víry v rehabilitační potenciál současného trestání a nastává dle Garlanda období založené na tvrdé represí (Garland 2001). Zdeněk Karabec hovoří pro změnu o trvalém zvyšování trestní represe a zdůvodňuje tuto situaci hlavně nárůstem kriminality a objevením nových forem páchaní trestného činu (Karabec 2001).

Tvrzení, že vězeňství je esenciální součástí trestní politiky státu (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016) a zároveň tvrzení, že vězeňský systém deformuje celou naši společnost a vytváří všudypřítomný dohlížecí aparát (Foucault 2000) nás nutí zamyslet se nad podobou budoucího vězeňství. Současně problematika humanizace a trestní represe vede ke dvěma rozdílným pohledům na vězení, zdali má být vězení více humanizované nebo by si mělo ponechat svůj represivní charakter. Pokud využijí Karabecovy myšlenky, že „*retributivní pojetí trestu a hypertrofie vězeňství je ve svých konečných důsledcích kontraproduktivní*“ (Karabec 2001: 76), mohou říct, že Karabec podporoval zmírnění trestní represe. Argumentuje převážně důvody jako jsou adaptace na vězeňské prostředí a pasivní přizpůsobení daným podmínkám, ohromná ekonomická náročnost nebo pouze, že se represivní přístup k pachatelům rozchází s tradičními hodnotami demokratické společnosti (Karabec 2001).

Zastáncem humanizovaného přístupu byl také o mnoho let dříve Cesare Beccaria, který ve své knize *O zločinech a trestech* (1893) kritizoval mučení, podporoval zrušení trestu smrti a stál za spravedlivým dodržováním trestů a zákonů (Beccaria 1893). Na druhou stranu, existují i zastánci represivního charakteru vězení. Tuto skutečnost mohou podložit například výzkumem Lukáše Dirgy a Jaroslavy Hasmanové Marhánkové. Na základě kvalitativního výzkumu, ve kterém se zaměřili na postoje dozorců k této tematice, je očividné, že ze strany dozorců je humanizace ve vězení právě ten aspekt, proč vězení nefunguje. Dozorci v jejich výzkumu jasně vypovídali, že pobyt za mřížemi k nápravě odsouzených nevede. Autoři výzkumu to zdůvodňovali takto: „*Rozdíl v oficiální ideologii a pohledu dozorců je v konceptualizaci a smyslu trestu. Dle koncepčních a legislativních materiálů je odnětí svobody považováno za dostatečný trest, který by neměl být během pobytu ve věznici nijak umocňován. Naopak by se měl negativní vliv minimalizovat. Dozorci považují tento bod vězeňské ideologie za velice problematický. V jejich očích není samotné odnětí svobody žádným výrazným trestem a funkčním se stává až v momentě, kdy se z něj zároveň stane trest a odstrašující příklad pro ostatní*“ (Dirga, Hasmanová Marhánková 2014: 103).

V konečném důsledku se setkáváme s problémem definování trestu. Stále nalezneme několik zastánců represivního charakteru vězení, jediným příkladem nejsou jen čeští dozorcí. K zastáncům, kteří jsou například pro znovuzavedení trestu smrti či zpřísnění trestů, patří polovina české společnosti (Tuček 2019). Nicméně, i přes tuto skutečnost se většina evropských států i Česká republika po událostech spojených s druhou světovou válkou snaží prosadit tendence humanizace a obecně reformovat celý vězeňský systém.⁴ Dobrým příkladem je Německo a události spojené s Holocaustem nebo obecně politickým děním v letech 1939–1945. Je zřejmé, že minulé události zahrnující hrubé zacházení s vězni, porušování lidských práv a svobod bylo zapotřebí reformovat.

Vězeňský systém, jak jsem již na začátku uvedla, si prošel dlouhodobým vývojem. Na jeho současnou podobu mělo vliv několik faktorů. Humanizační tendence akcelerovaly nejvíce v období po druhé světové válce (Sjoberg, Gill, Williams 2001: 12 in Dirga 2018). V tomto období se začaly vytvářet reakce na minulé porušování základních práv a svobod a reakce na vedlejší cíle vězeňství, jako byl například politický zájem. Nicméně i události dávno v historii formovaly dnešní podobu vězeňství, avšak je důležité poznamenat, že každá země má svůj specifický charakter a například právě i Česká republika, které budu v další kapitole věnovat svou pozornost, měla kvůli politické historii charakteristický vývoj.

1.2 Reforma českého vězeňství

Historický vývoj českého vězeňství je právem nazýván trnitou cestou za humanizací. V československém a později českém vězeňském prostředí se poměrně často vzájemně střídala tendence humanizovat vězeňství spolu s tendencí zneužívat vězeňství za účelem perzekuce nepřátel soudobých politických režimů (Dirga 2018).

O prosazování humanizace usilovala již například Marie Terezie v roce 1776, kdy zakázala mučení. Následoval ji i její syn Josef II., který se věnoval novelizaci trestněprávních zákonů, položil myšlenky diferenciaci odsouzených a povznesl důležitost nápravy jedince (Kýr 1999 in Kýr, Kafková 2017). Tyto snahy se dále projeví i při vzniku československého vězeňského systému, který kladl důraz především na diferenciaci vězňů a jejich následnou nápravu (Kýr, Kafková 2007). Snahy budovat československé vězeňství na těchto základech byly

⁴ Odvozuji tak od významu Evropských vězeňských pravidel, která jsou na ideálech humanizace postavena a která mají vliv na mnoho evropských států. Evropská vězeňská pravidla vydává Rada Evropy jako doporučení pro členské státy. V Radě Evropy je zastoupeno 47 evropských zemí.

několikrát narušeny zlomem ve vývoji. Za nejzásadnější zlomy v historii českých dějin považují nástup nacistického režimu a posléze nástup komunistického režimu.

Prvním zásadním zlomem bylo tedy období Protektorátu Čechy a Morava (1939), které bylo charakteristické podřízením vězeňského systému nacistickému vůdci Adolfu Hitlerovi. Právě v tomto období můžeme shledat dehumanizační principy vězeňství a reálnou neexistenci lidských práv. „*Bezprostředně po osvobození Československa od německé nacistické okupace (1945) se přesunula kompetence rozhodovat o umístování odsouzených do rukou národních výborů a později do rukou ministerstva spravedlnosti*“ (Kýr, Kafková 2007: 6). Po snaze obnovit opět Československé vězeňství postavené na demokratických principech byl v roce 1948 zřízen tzv. Sbor vězeňské stráže, jehož funkcí bylo vykonávat dozor nad výkonem trestu odsouzených. Tentýž rok se ale dostává do nadvlády Sovětský svaz a znovu můžeme pozorovat, že humanizační principy šly stranou a do popředí se opět jako za Protektorátu dostává represivní model vězeňství. Tato dvě zlomové období v dějinách českého vězeňství zbrzdila celý vývoj humanizace, a proto až do roku 1989 byl boj za lidská práva výrazně potlačován (Kýr, Kafková 2007).

Převratem v tendenci znovu humanizovat vězeňství bylo období po Sametové revoluci, která zapříčinila pád komunistického režimu a znovu nastolení demokratické republiky. Celkově po této události a po roce 1989 došlo k významným změnám v oblasti politického, ekonomického a společenského systému (Dirga 2018). Jako jednu z prvních událostí, která stabilizovala vězeňství považují vznik České republiky 1.1.1993. Během dvou let po revoluci byla zpracována Koncepce rozvoje vězeňství v ČR, jež sloužila jako strategický plán reformy českého vězeňství. Obsahovala množství reformního úsilí v podobě plánovaných změn, které se týkaly především modernizace vězeňských zařízení a jejich vybavení, vytvoření účinného systému zacházení s vězni a profesionálního zkvalitnění personálu (Vězeňská služba 1992).

Současně v tomto období byla jedním z nejzásadnějších prvků této reformy novelizace trestního zákona, ve které šlo mimo jiné i o zavedení doživotního trestu a zrušení trestu smrti⁵. Dále tato novelizace přinesla změny v duchu depenalizace a humanizace trestání (Rozum, Tomášek, Vlach, Háková 2016). „*Zároveň zanikl dnem 1.1. 1993 Sbor nápravné výchovy a k plnění úkolů státní správy ve vězeňství byla zřízena Vězeňská služba ČR. Oproti bývalému Sboru*

⁵ Dle zákona č. 175/1990 Sb. Zákon, kterým se mění a doplňuje trestní zákon.

nápravné výchovy se projevila snaha Vězeňskou službu České republiky depolitizovat, decentralizovat a také demilitarizovat“ (Kýr, Kafková 2007: 2) Celkově se pozměnila celá struktura vězeňství a také se začaly projevovat tendence zařadit se mezi vyspělé evropské vězeňské systémy. Všechny tyto změny proběhly v důsledku změny chápání výkonu trestu odnětí svobody. Postupně se začal klást větší důraz na lidská práva a svobody, do popředí zájmu se staví resocializace a reintegrace jedince do společnosti (Vězeňská služba ČR 2005).

V návaznosti na první koncepci vznikly Koncepce rozvoje českého vězeňství do roku 2015 a Koncepce vězeňství do roku 2025. Tyto dvě koncepce kopírují cíle z koncepce první a nesou se ve stejném duchu, tedy jejich základním cílem je depenalizovat, humanizovat, decentralizovat a demilitarizovat vězeňský systém (Vězeňská služba ČR 2005; Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016).

1.3 Aktuální politika českého vězeňství

Současnou situaci v oblasti vězeňství lze definovat na základě již diskutovaných koncepcí, především jde o poslední dvě, ve kterých se autoři pokouší pomocí strategických plánů, kroků a nástrojů formovat aktuální politiku českého vězeňství. Koncepce první zdůrazňovala ekonomický aspekt, který bude hrát roli v postupu a rychlosti reformy (Vězeňská služba 1992), a právě proto se často z nedostatku financí strategické plány v koncepcích znovu opakují.

Koncepce rozvoje českého vězeňství do roku 2015

Základním cílem Koncepce rozvoje českého vězeňství do roku 2015 bylo „*reagovat na nové podmínky a nové souvislosti, v nichž se české vězeňství nachází a současně naznačit směřování a priority českého vězeňského systému“* (Vězeňská služba ČR 2005: 6). Autoři koncepce si byli vědomi, že velký vliv na podobu českého vězeňství má právní řád České republiky zejména ústavní zákony včetně LISTINY ZÁKLADNÍCH PRÁV A SVOBOD. V důsledku toho Koncepce rozvoje českého vězeňství do roku 2015 předpokládala některé legislativní změny, tak aby vytvářely dostatečný prostor pro realizaci koncepčních záměrů. Jedním ze základních témat koncepce byla účinnost trestu. Účinný trest byl autory definován skrze poměr minimální intenzity sankce k maximálnímu naplnění její funkce. A i přes skutečnost, kterou jsem již zmiňovala v předešlé kapitole, že existují zástupci lidí, kteří jsou pro trest smrti, tudíž je můžeme částečně označit i za zastávce represivního trestání, se autoři shodují na tom, že účinný trest by měl plnit především vyrovnávací funkci, regulativní funkci a reintegrační

funkci. Vyrovňovací funkce spočívá ve vyvážení emočního uspokojení poškozeného a v náhradě způsobené škody. Regulativní funkce směřuje ke snížení rizik recidivy a reintegrační funkce, jak již plyne z názvu předpokládá, že každý trest odnětí svobody může mít svůj konec (existují doživotně odsouzení, kteří ale i přes doživotní trest mohou být za určitých okolností propuštěni na svobodu – např.: žádost o podmíněné propuštění, milost atd.)⁶, a proto je důležité zaměřit se na znovuzачlenění jedince do společnosti (Vězeňská služba ČR 2005).

Mezi strategické cíle této koncepce patří:

- zajistit bezpečí pro společnost, vězně a vězeňský personál,
- efektivněji eliminovat rizika, představovaná jednotlivými vězni,
- zjednodušit strukturu vězeňských zařízení,
- zvýšit účast odborných diagnostických pracovišť vězeňské služby,
- zpracovat a realizovat strategii zaměstnávání vězňů,
- modernizace vězeňských zařízení,
- být moderním, dynamickým systémem, jenž je otevřen odůvodněným změnám,
- vyřešit systém zdravotnické péče o vězněné osoby i personál (Vězeňská služba ČR 2005).

Tyto strategické cíle rozdělili autoři do oblastí:

- bezpečnost,
- výkon vazby,
- výkon trestu odnětí svobody,
- zdravotnictví,
- organizace řízení a vztahy s veřejností,
- zabezpečení a správa vězeňství (Vězeňská služba ČR 2005).

Cíle Koncepce vězeňství do roku 2015 autoři rozdělili do zmiňovaných oblastí, ke kterým se později v dokumentu vyjadřují podrobněji, snaží se vždy popsat současný stav a ná-

⁶ Dle zákona č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním.

sledně prosadit konkrétní reformní snahy. V bezpečnosti jde především o „*technické a organizační opatření, snahu postupně nahrazovat lidský potenciál kamerovým systémem*“ (Vězeňská služba ČR 2005: 12). Způsob střežení ze strážních věží či stanovišť se autorům totiž jeví jako „*neefektivní a ne-ekonomický způsob zajišťování bezpečnosti*“ (Vězeňská služba ČR 2005: 12). Oblast výkonu vazby se týká hlavně důstojných podmínek a v oblasti výkonu trestu odnětí svobody se vedly diskuse nad vznikem detenčních ústavů. Ve zdravotnictví autoři kritizují, že efektivnost činnosti vězeňského zdravotnictví je nesrovnatelná se zdravotnictvím veřejným, proto je jejich hlavním cílem řešit především zajistit nemocenské pojištění a specializovanou péči, tak aby byla srovnatelná i pro vězněné osoby. V rámci organizace řízení a vztahů s veřejností si autoři kladou za cíl „*zjednodušit veškerou vnitřní legislativu do přehledného kompaktního a výrazně stručnějšího systému*“ (Vězeňská služba ČR 2005: 24) a z hlediska správy vězeňství vidí autoři kromě hledání dalších možností finančních zdrojů reprodukovat svůj majetek, který povede k rozšíření finančních prostředků na dané období. V konečném důsledku bylo naplněno jen několik cílů, jedním z nich bylo například vylepšení diferenciací odsouzených ve věznicích, díky prediktivnímu nástroji na hodnocení rizik a kriminogenních potřeb odsouzených – Souhrnná analýza potřeb a rizik odsouzených (dále jen „SARPO“). Dále došlo k plánované institucionalizaci detenčních ústavů nabytím účinnosti zákona⁷. Na druhou stranu mnoho cílů bylo opakováno i v následující koncepci, například zvýšení ubytovacích kapacit, dodržování evropského ubytovacího standardu nebo zvýšení reálné zaměstnanosti odsouzených (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016).

Koncepce vězeňství do roku 2025

Poslední koncepcí zaměřenou na rozvoj českého vězeňství je ta, která byla v roce 2016 schválena Vládou ČR. Tato koncepce uvádí, že v důsledku vývoje českého prostředí je potřeba neustále reagovat i na změny, které si kladly předešlé koncepce a jejich strategické cíle nebyly zcela naplněny. Po provedené evaluaci naplnění cílů Koncepce rozvoje vězeňství do roku 2015, kterou provedlo Ministerstvo spravedlnosti České republiky, vyšlo najevo, že většina cílů, které si Vězeňská služba České republiky (dále jen „VS ČR“) kladla, nebyla splněna (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016).

⁷ Dle zákona č. 129/2008 Sb., o výkonu zabezpečovací detence.

Za shodné cíle druhé a třetí koncepce můžeme stále považovat zvýšení skutečné zaměstnanosti vězňů, úsilí o potlačení závislosti mezi vězni nebo například boj proti vysoké recidivě (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016). V důsledku tohoto faktu se nyní autoři snaží o „*obecný dlouhodobě platný dokument státní politiky, který na příštích deset let deklaruje východiska, cíle a konkrétní nástroje pro ČR v oblasti vězeňství*“ (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016: 4). Autorům jde v koncepci především o to, aby si stanovili základní rozsah a směr dalšího usilování o vytvoření „*moderního vězeňství, odpovídajícího 21. století a srovnatelného s vězeňskými systémy vyspělých demokratických států*“ (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016: 3).

Tato koncepce vězeňství vychází primárně ze zásady, že příprava na propuštění odsouzeného a na jeho život po opuštění věznice začíná dnem jeho nástupu do výkonu trestu odnětí svobody. V koncepci je také zdůrazňována postpenitenciární péče, vliv prevence kriminality a v neposlední řadě fungování sociálního systému státu (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016).

Za cíl si autoři vytkly popsat konkrétní záměry ve vztahu k zacházení s vězni, tj. zmínit postupy, z nichž vyplyne, co se má dít s osobou odsouzenou k výkonu trestu odnětí svobody, a to od nástupu do věznice, přes výkon trestu odnětí svobody, až po propuštění na svobodu a navázání na systém postpenitenciární péče. Návrhy, směřující ke zlepšení situace českého vězeňství, se vztahují na vězněné osoby, tedy i na obviněné ve vazbě a chovance v zabezpečovací detenci, pokud je to z povahy opatření možné. Dalším stejně důležitým cílem se pro autory stalo zvýšení skutečné zaměstnanosti vězňů, vyřešení otázky zdravotnictví ve věznicích, úsilí o potlačení závislostí mezi vězni – především drogová problematika, efektivní náplň programů zacházení, vzdělávacích a mimopracovních aktivit, využití nástrojů boje proti vysoké recidivě a zdůraznění nejdůležitějších konkrétních prostředků, jichž stát hodlá v dané sféře využívat, jako jsou např. elektronický monitorovací systém, probační domy, projekt Otevřená věznice nebo změny v sankční politice. Rovněž participaci na úsilí o vytvoření přehledného systému následné péče a její přesah již do samotného výkonu trestu odnětí svobody lze považovat za jeden z cílů koncepce (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016).

Autoři stejně jako autoři koncepce do roku 2015 rozdělili jednotlivé cíle do několika oblastí, kterými jsou:

- zaměstnávání,
- vzdělávání,
- programy zacházení a SARPO,

- zdravotnictví,
- drogy a jiné závislosti,
- bezpečnost,
- resocializace propuštěných vězňů, návaznost na prevenci a post-péči,
- financování vězeňství,
- legislativní změny v oblasti vězeňství (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016).

Důležitým poznatkem je, že tato koncepce narozdíl od první nebyla vytvořena pouze Vězeňskou službou České republiky, ale podílelo se na ní i několik odborníků z Ministerstva spravedlnosti ČR, z Probační a mediační služby, z dalších ministerstev a institucí. Koncepce rozvoje českého vězeňství do roku 2015 byla zaměřená pouze na Vězeňskou službu ČR, kdežto tato koncepce pojímá vězeňství v širším kontextu.

1.4 Současná a dlouhodobá výzva českého vězeňství

Dle statistické ročenky Vězeňské služby České republiky za rok 2018 je většina věznic dlouhodobě přeplněná, některé věznice aktuálně dosahují až 130,9% využitelnosti ubytovací kapacity (Vězeňská služba ČR 2018: 63). Počet vězněných se dlouhodobě zvyšuje a velkou část, která mnohdy překračuje polovinu odsouzených, tvoří recidivisté. V roce 2018, ke dni 31.12. 2018 bylo 63,1 % odsouzených již alespoň jednou předtím trestaných⁸ (Vězeňská služba ČR 2018: 109). Ministerstvo spravedlnosti a VS ČR dlouhodobě usilují o snižování míry recidivy a o celkové snižování počtu vězňů prostřednictvím různých novelizací a kodifikací a zejména důrazem na odborné zacházení s vězněnými osobami. Tuto výzvu považují ze jednu z nejdůležitějších a proto se kromě dokumentů snažím analyzovat i jiné zdroje týkající se této problematiky a vyčleňuji recidivě samostatnou kapitolu.

Snaha o zvýšení efektivity trestní politiky se promítla například v rozšíření škály alternativních trestů, přijetí zákona o soudnictví ve věcech mládeže a následně přijetí nového trestního zákoníku. Nová kodifikace je založena na přesvědčení, že mimotrestní prostředky vedou k větší efektivitě trestní politiky (Rozum, Tomášek, Vlach, Háková 2016). Zákonodárce již nepovažuje trest jako odplatu, ale jako ochranu před společností s důrazem na reintegraci a zajištění přiměřené kompenzace obětem trestných činů. Zákonodárny orgán předpokládal, že s účinností reformy dojde k následnému snižování vězněných osob, avšak snaha snížit trestní represi ukládáním alternativních trestů a jiných hmotněprávních alternativ k potrestání vedla ke stále zvyšujícímu se počtu vězeňské populace (Rozum, Tomášek, Vlach, Háková 2016). Jedním z vysvětlení, které nabízí kolektiv autorů z Institutu pro kriminologii a sociální prevenci může být zvýšení trestů za méně závažnou kriminalitu, například maření úředního rozhodnutí, drobná majetková kriminalita nebo zanedbání povinné výživy (Rozum, Tomášek, Vlach, Háková 2016).

Důležitost jevu přeplněných věznic vyzdvihuje několik osobností, například veřejná ochránkyně lidských práv Anna Šabatová, která ve své zprávě poukazuje na několik negativních důsledků přeplněnosti a následně doporučuje Ministerstvu spravedlnosti ČR změnu trestní politiky s cílem snížení počtu odsouzených (Veřejný ochránce lidských práv 2016). Dalším, kdo vyzdvihuje problém přeplněných věznic je i ekonom Libor Dušek, který stanovil prognózu stále zvyšujícího se počtu vězněných. Jeho zajímavé vysvětlení zvyšujícího se počtu vězněných

⁸ Penologická míra recidivy tak dosahovala 63,1 %. Tato míra je chápána jako míra opětovného nástupu do výkonu trestu odnětí poté, co z něj byl jedinec v minulosti propuštěn.

je, že se zvýšila efektivnost policie, která dokázala zvýšit pravděpodobnost odsouzení obviněného (Dušek 2012). Přeplněnost věznic vnímají i samotní autoři koncepcí, tedy i Ministerstvo spravedlnosti a VS ČR. Za klíčové příčiny kriminální recidivy považují nezaměstnanost odsouzených, finanční problémy, nedostatečnou motivaci pro návrat z vězení a například také nedostatek programů zacházení (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016). Mimo jiné i v důsledku tohoto uvědomění vznikla Koncepce vězeňství do roku 2025, která má poskytnout vězeňství systémové meziresortní řešení (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016). Cílem této koncepce s ohledem na přeplněnost věznic a vysokou míru recidivy je provázání sociálního systému státu, prevence kriminality, penitenciární a postpenitenciární péče (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016). Konkrétně se k této a k dalším dílčím reformám vězeňství budu věnovat v dalších kapitolách, protože mi budou sloužit jako podklad pro můj empirický výzkum, ve kterém bude hrát velkou roli perspektiva zaměstnanců věznic.

1.5 Struktura vězeňského systému

Za současnými změnami a za celou reformou stojí ústřední orgán státní správy pro vězeňství, Ministerstvo spravedlnosti a zároveň je reforma vězeňství úkolem VS ČR. VS ČR je ministerstvu podřízená, tato podřízenost vyplývá ze zákona č. 2/1969, tzv. kompetenčního zákona⁹. Organizačními jednotkami Vězeňské služby ČR jsou věznice, vazební věznice a detenční ústavy. V těchto orgánech pak působí odborní zaměstnanci a příslušníci vězeňské služby, kteří de facto stojí právě v „první linii“ naplňování reformních ideálů Ministerstva spravedlnosti České republiky a VS ČR. Plnění úkolů VS ČR zajišťují vězeňská stráž, justiční stráž, správní služba, pověřené orgány Vězeňské služby a Akademie VS ČR. Vězeňská stráž udržuje pořádek a kázeň osob ve výkonu vazby, ve výkonu zabezpečovací detence a ve výkonu trestu odnětí svobody. Odsouzené osoby střeží, předvádí a eskortuje. Justiční stráž zajišťuje pořádek a bezpečnost v budovách soudů, státních zastupitelství, ministerstva a v dalších místech jejich činnosti (Vězeňská služba ČR 2019). Správní služba rozhoduje ve správním řízení a zajišťuje odbornou činnost, jako například ekonomika, organizace nebo vzdělávání v rámci Vězeňské služby¹⁰.

Perspektivu zaměstnanců Vězeňské služby považuji za jednu z nejdůležitějších proto, abych mohla reformu od roku 1989 kriticky reflektovat a nedržela se pouze psaných dokumentů

⁹ Dle zákona č. 2/1969 Sb., o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy České republiky.

¹⁰ Dle zákona č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční stráži České republiky.

příslušných orgánů (Dirga 2018). Svůj výzkum jsem tedy realizovala se samotnými zaměstnanci, ale zároveň jsem jako data pro tento výzkum využila relevantní dokumenty, kterými jsou především poslední dvě koncepce vězeňství, dále pak legislativní prameny vztahující se k českému vězeňství, statistické ročenky VS ČR a mezinárodní dokumenty.

Ve výzkumné otázce jsem si rovněž stanovila za cíl analyzovat statistické ukazatele, které odkazují na hodnocení úspěšnosti českého vězeňství. Proto je má poslední kapitola zaměřena na způsoby hodnocení úspěšnosti české trestní politiky. Kombinace relevantních dokumentů, perspektivy zaměstnanců na danou problematiku a statistických ukazatelů mi vnesla kritický pohled na reformu.

1.6 Způsoby a výsledky hodnocení úspěšností českého vězeňství

Koncepce vězeňství mají několik ústředních cílů, které doprovázejí i dílčí změny, kromě samotné snahy tyto cíle plnit dochází ale také k hodnocení těchto kroků, podle kterého můžeme posléze rozhodovat o úspěšnosti či neúspěšnosti reformních snah.

Nyní běží evaluace projektu Otevřené věznice, kterou realizuje Institut pro kriminologii a sociální prevenci (Ministerstvo spravedlnosti 2017). Další evaluace již proběhly, příkladem může být právě ona evaluace, na základě které autoři Koncepce vězeňství do roku 2025 vytyčili mnoho stejných cílů jako si kladla předešlá koncepce, tedy Koncepce rozvoje českého vězeňství do roku 2015. Dílčí změny se hodnotí například i počtem stížností odsouzených na porušování jejich práv, kontrolami Evropského výboru pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání (dále jen „CPT“), využíváním nástroje SARPO nebo mírou kriminální recidivy, která je považována za obecné a mezinárodně preferované kritérium hodnocení (Rozum, Tomášek, Vlach, Háková 2016).

CPT vydává průběžně zprávy o výkonu vazby a trestu. Ve výňatku ze zprávy z roku 2018 hovoří orgán například o tom, že „ve Vazební věznici České Budějovice a ve Věznici Mírov neveznesla převážná většina vězňů žádné obvinění ze špatného zacházení ze strany personálu. Naopak, několik z nich mělo kladné připomínky k tomu, jak s nimi personál komunikoval a zacházel s nimi. Na Mírově však delegace obdržela několik samostatných obvinění od vězňů, že dostali políček nebo pěstí ze strany vězeňských dozorců, včetně eskorty, po případech násilí mezi vězni nebo v reakci na neposlušné chování vězňů. Tyto případy se údajně udály v oblastech, které nejsou kryty kamerovým systémem, jako jsou schodiště. Dále v Českých Budějovicích delegace vyslechla jedno obvinění, že dne 30. srpna 2018 byla obzvláště náročná vězeňkyně s

duševními problémy dvakrát lisknuta mužským dozorcem a pak jí dal pěstí do obličej a kopl jí do levého ucha další mužský dozorce poté, co odmítla vstát z postele, sprostě dozorce počastovala, žduchla jednoho z nich a začala je kopat. Výsledkem měl být údajně jeden její vyražený zub. Po incidentu byla vyšetřena praktickým lékařem a zubařem a vedení věznice případ oznámilo Generální inspekci bezpečnostních sborů a krajskému státnímu zastupitelství. V době návštěvy se na vyřešení případu stále čekalo.“ (CPT 2019: 23).

Nástroj, který měří míru rizik a kriminogenních potřeb odsouzených, nazývaný SARPO zpracovává vstupní komplexní zprávu, ve které vyhodnocuje rizikové oblasti odsouzeného a stanovuje potřeby odsouzených ve smyslu výkonu trestu odnětí svobody (Drahý, Hůrka, Petras 2018).

Toto hodnocení vychází z:

- výpočtu statického rizika z údajů o kriminálním chování,
- výpočtu dynamického rizika vyhodnocujícího celkem 48 rizik v 7 základních životních oblastech,
- odhadu způsobení újmy a specifikace potenciální oběti na základě analýzy trestné činnosti,
- vyhodnocení motivace a sebehodnocení (Drahý, Hůrka, Petras 2018).

Následně se dle zprávy vybírá pro odsouzeného vhodný program zacházení a při výstupu z výkonu trestu odsouzený podstupuje další měření, které má zhodnotit a porovnat míru rizik a kriminogenních potřeb po výkonu trestu (Drahý, Hůrka, Petras 2018).

Dalším nástrojem k hodnocení efektivity trestní politiky je míra recidivy. Jelikož recidivisté tvoří většinu odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody a počet těchto recidivistů následně odkazuje na komplexní účinnost vězení, systému, trestu, programů zacházení atp., shledávám míru recidivy jako stěžejní v rámci chápání účinnosti reformních tendencí. Informace a čísla o míře recidivy nalezneme ve statistických ročenkách VS ČR a úspěšným ukazatelem reformních tendencí je postupné snižování této míry. V empirické části mé práce proto dále využiji právě míru recidivy, dále pak celkové stavy vězňů, stavy využití ubytovacích kapacit nebo počet odsouzených podle nařízené délky trestu. Tyto údaje jsou měřeny v rámci měsíčních souhrnných statistických hlášení, které provádí Generální ředitelství Vězeňské služby České republiky.

2. METODOLOGIE

Pro realizaci svého výzkumu jsem si zvolila kvalitativní metodologii založenou na polostrukturovaných rozhovorech s vybranými respondenty působícími v českých věznicích. Kvalitativní výzkum je „*velice pružný a flexibilní přístup ke studiu sociální reality, který poskytuje výzkumníkům a výzkumnicím systém praktických doporučení, jak se vypořádávat s překážkami na cestě za poznáním, jak reagovat na nečekané obtíže a jak se dostat postupnými kroky k velmi detailní znalosti studovaného jevu, kterou lze díky kvalitativním metodám propojit se širšími strukturami*“ (Dirga 2016: 4). Mým cílem nebylo získat pouhou deskriptivní vězeňské reformy, šlo mi i o interpretaci perspektiv zaměstnanců na tuto reformu. Během realizace rozhovorů může dojít k několika překážkám, o kterých diskutuje řada autorů (Nedbálková 2006, Dirga 2016). Kvalitativní metoda mi svou „pružností“ pomohla překážky překonat, a přitom získat data, ze kterých jsem schopna kriticky reflektovat reformu vězeňství.

V pozadí výzkumu stojí obtížná cesta za poznáním, protože na ní najdeme několik překážek, které mohou celý výzkum doslova přerušit. Při promýšlení metodologického designu mého výzkumu jsem se inspirovala literaturou týkající se metodologie vězeňského výzkumu (Dirga 2013).

Vězeňský výzkum začíná již samotným výběrem a kontaktováním vhodných respondentů. Přístup do věznice je často velmi obtížný, je to také jeden z největších důvodů, proč jsem si vybrala metodu sběru dat prostřednictvím rozhovorů. V tomto případě můžeme ale narazit na obtíž spojenou s kontaktováním potřebných respondentů. Častou metodou je pak sněhová koule (tzv. snowball sampling), „*kteřá umožňuje nabalovat kontakty na potenciální respondenty od jedinců, kteří se již výzkumu účastní*“ (Dirga 2013: 27). Já ale měla výhodu, že jsem na jednotlivé respondenty dostala doporučení od mých známých. Většinou to byli moji vzdálení příbuzní, a tím pádem byli respondenti více vstřícní a ochotní mi pomoci. Při samotné realizaci rozhovoru jsem dále musela zdůraznit, že veškerá data jsou anonymní a představit účel rozhovoru. Často se (a není divu) zaměstnanci obávají z úniku informací, které by mohli poškodit věznici nebo je samotné, a proto musím respektovat i důvěrné interní informace a dbát na etiku (Dirga 2013).

Realizovala jsem celkem 10 rozhovorů, při kterých jsem využila tzv. topic guide, tedy předem připravený seznam témat pro rozhovor. S ohledem na složitost realizace výzkumu ve

vězeňských podmínkách se mi nepodařilo realizovat více rozhovorů, ale i toto množství považuji za dostatečné, protože po několika rozhovorech se výpovědi zaměstnanců s ohledem na jejich pracovní pozici začaly opakovat.

Můj výzkumný vzorek zahrnovalo přesně sedm mužů a tři ženy. Tvořili ho dozorcí a strážníci, také pak zaměstnanec z oddělení prevence a stížností (dále jen „OPAS“), avšak v průběhu rozhovorů jsem viděla jako nutnost zahrnout i vychovatele a sociálního pracovníka¹¹. Tito zaměstnanci mají na rozdíl od dozorcích, strážníků a zaměstnance z OPAS¹² rozdílné role a jejich hlavním cílem není bezpečnost či hlídka (represe), nýbrž náprava a prevence. Na základě těchto rozdílů jsem měla tendenci vytvořit rozmanitý výzkumný vzorek, abych se dostala k co nejširší škále odpovědí.

Jak jsem již zmínila, vězňice mají celkem složité a zdlouhavé postupy k povolení realizace rozhovorů. Tuto skutečnost jsem sama zjistila hned na začátku kontaktování respondentů. Není jednoduché překonat překážky bránící v přístupu do vězeňského prostředí. Management vězňice nebyl příliš ochotný s participací na mém výzkumu, musela jsem posílat žádost přímo řediteli vězňice, který ji posléze zamítnul. Nedbálková ve svém článku *Etnografický výzkum ve vězení* (2006) zdůrazňuje roli tzv. gatekeepers, kteří se ve vězeňském výzkumu ukazují jako klíčový pro překonání administrativních bariér. Takové gatekeepers jsem ale neměla, všechny zaměstnance k rozhovoru jsem ve skutečnosti následně získala prostřednictvím svých známých. Někteří ze zaměstnanců byli hned na první kontaktování schopni nabídnout termín schůzky, avšak pár respondentů potřebovalo více času. V konečném výsledku jsem se ale na termínu schůzky vždy domluvila a každý rozhovor, který jsem realizovala, byl pro mě velice přínosný. Z důvodu omezeného počtu respondentů a také z důvodu charakteristické struktury vězňů se snažím vycházet i z příběhů, které zaměstnanci slyšeli od svých starších kolegů. Každopádně alespoň tři z respondentů pracují na své pozici minimálně deset let. Konkrétně pak 11 let, 15 let a 19 let. Ostatní respondenti pracují ve VS ČR v průměru 4 roky a jsou to jedinci, kteří nepřesahují horní věkovou hranici 29 let.

K rozhovorům jsem měla předem připravené oblasti některé velmi obecné, některé více konkrétní, například bezpečnost, výkon trestu odnětí svobody, podmínky pro vězně, programy

¹¹ Dle vnitřních předpisů se organizační struktura vězňice skládá ze zaměstnanců a příslušníků VS ČR. Z hlediska hierarchie, vrchol tvoří management vězňice v čele s ředitelem vězňice. Dále pak mají v hierarchii své místo zaměstnanci, kteří nejsou součástí managementu, většinou příslušníci a odborní zaměstnanci. Příslušníkem jsou například dozorcí nebo strážníci a odborným zaměstnancem vychovatel, sociální pracovník (Dirga 2018).

¹² OPAS je v podstatě policejní orgán působící ve vězeňském prostředí. „Přijímá, eviduje a prošetřuje stížnosti a oznámení obviněných a odsouzených jakož i ostatních občanů adresovaných, popř. postoupených organizačním jednotkám VS ČR“ (Vězeňská služba 2020c).

zacházení, kamerový systém atd. Při rozhovoru jsem tedy nejdříve přečetla název oblasti a zprvu čekala na respondentovu iniciativu, pokud nevěděl, co tím přesně myslím, rozvedla jsem jednotlivé oblasti z perspektivy psaných dokumentů. Nutné tedy podotknout, že před realizací rozhovorů jsem nejprve musela provést analýzu dokumentů, v mém případě to byly především koncepce vězeňství, které jsem zanalyzovala a shrnula do několika oblastí, ze kterých mi následně vzešly zmiňované připravené oblasti k rozhovoru. Kromě koncepcí jsem si pro dostatečný vhled do situace přečetla statistické ročenky, některé legislativní prameny vztahující se k vězeňství a současné a minulé výzkumy ve vězeňském prostředí.

Schůzky k rozhovorům se lišily podle potřeb samotného respondenta, avšak většinou jsme se shodli a sešli se v kavárně nebo u respondenta doma. Převážně celé setkání trvalo zhruba dvě hodiny, ale měla jsem i případ, kdy mi respondent rychle a stručně ve 20 minutách shrnul své veškeré poznatky. Snažila jsem se celý rozhovor vést nenuceně, pokud respondent nechtěl o některé z oblastí mluvit, přešli jsme dále. Po ukončení rozhovoru jsem se rozloučila a jela většinou hned domů, abych v živé paměti sepsala základní myšlenky, které jsem chtěla rozhodně použít v empirické části. Poté jsem zbylý týden přepisovala celý rozhovor, který jsem si na základě souhlasu respondenta nahrávala na diktafon do telefonu. Přepis rozhovorů byl časově náročný, ale v průběhu výzkumu jsem byla studovat v zahraničí, a právě tuto dobu jsem využila k přepisu rozhovorů. Po mém návratu jsem měla naplánované a domluvené rozhovory s dalšími vybranými respondenty.

Ve fázi, kdy jsem měla přeepsaných všech deset rozhovorů a měla jsem v hlavě základní poznatky a myšlenky, začala jsem data analyzovat ve Wordu. Snažila jsem se ze získaných dat vytáhnout tematicky blízké výpovědi napříč různými zaměstnaneckými pozicemi. Po analýze dat jsem mohla začít psát. Mým záměrem bylo rozdělit dané oblasti vězeňství a k nim se poté vyjádřit ze tří různých pohledů. První pohled je z perspektivy psaných dokumentů, konkrétně v mém případě z perspektivy koncepcí vězeňství, kterou jsem získala analýzou těchto dokumentů. Druhý pohled je ze strany zaměstnanců, tento pohled jsem získala realizací rozhovorů. Třetí pohled jsou statistické ukazatele, které jsem hledala zejména ve statistických ročenkách VS ČR. Na základě těchto perspektiv v závěru zdůrazňuji rozpory a shody a pokouším se tyto skutečnosti interpretovat.

3. EMPIRICKÁ ČÁST

V následující části práce se zaměřuji na dílčí témata, která jsem si vybrala na základě analýzy výše uvedených koncepcí. Nejprve je popisuji z perspektivy oficiálně psaných dokumentů, následně z perspektivy zaměstnanců věznic a na závěr v případech, kdy je to možné, ověřím fakta vybranými statistickými ukazateli.

3.1 Bezpečnost

Dle autorů koncepcí můžeme souhrnně označit bezpečnostní situaci českých věznic za posledních několik let jako relativně stabilní. Reformní tendence můžeme zpozorovat například v technickém zlepšování samotných věznic. Neznamená to ale nikoli fakt, že v této oblasti nejsou žádné problematické aspekty, které by příslušné orgány neřešily. Například je nutné pokračovat v rozvíjení výcviku personálu a v rozvíjení dosavadních technických a bezpečnostních prostředků. Autoři uvádějí pro příklad výcviku personálu, posádky eskort. „*Posádka čítající 5–6 příslušníků se vydává na několik set kilometrů dlouhou trasu v autobusech obsazených počtem mnohdy převyšujícím 30 vězněných osob. Autobusy nejsou vybaveny GPS sledováním, spojení je pouze po mobilním telefonu, neexistuje systém skrytého hlášení, že je eskorta v nesnázích, lokalizace je nemožná. Posádka není v ten okamžik dostatečně vycvičená a bezpečnost by v tomto ohledu mohla selhat*” (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016: 107).

Jednou z důležitých změn, která by také v budoucnu měla proběhnout je, že by výkon trestu odnětí svobody neměl být realizován v hromadném ubytování, každý vězeň by měl mít ideálně jednu celu, a to nejen z hlediska bezpečnosti, ale také z hlediska efektivnosti. Avšak momentálně se české věznice potýkají především s mnohem skromnějším cílem, a to je plnit alespoň evropské standardy ubytovací kapacity. Standardem jsou 4 m² na osobu a dle statistické ročenky 2018 věznice úhrnem překračují tuto hodnotu až o 4,86 %, v konkrétních případech až o 30,90 % (Vězeňská služba ČR 2018).

Z pohledu zaměstnanců si v oblasti bezpečnosti vybaví jednotliví respondenti především činnosti, které se týkají jich samotných. Například několik dozorců mluvilo převážně o zvýšení kontrol odsouzených, zejména pak tzv. pampelišek¹³ nebo MON (možný objekt násilí). Strážní,

¹³ Pampeliška je slangové slovo, používané ve vězení pro označení odsouzeného, který je ohrožený kvůli špatné pověsti. Většinou je toto označení přiřazováno homosexuálům, transvestitům nebo odsouzeným za násilí na ženách, dětech nebo starších osobách.

kteří na rozdíl od dozorcích nejsou zcela zodpovědní za ukázněné chování odsouzených, nýbrž spíše za dohled před únikem odsouzeného z vězení, pro změnu mluvili o zvýšení kamerového systému napříč celou věznicí. Někteří z nich měli námitky vůči kamerám, že prý hlídají víc je samotné než vězně, ale také to někteří zamítli, jeden dokonce s následujícím argumentem: „*Dávají se kamery na objekty, kde se pohybují odsouzení, na vstupy, kde chodí osoby zvenku, někdy to zaměstnancům vadí, ale pokud ten zaměstnanec dělá to, co má, tak nemá proč. Kamery spíš vadí těm, co to chtějí nějakým způsobem ošidit. Kamery jsou hlavně kvůli bezpečnosti, a také hlavně když odsouzený nařkne zaměstnance, tak se dá snadno zjistit, jestli lže a samozřejmě z 90 procent vězeň lže, že jo.*”

Možné rozpory napříč zaměstnaneckými pozicemi jsem předpokládala a tento fakt se mi potvrdil, nicméně mým předpokladem byly především rozdíly mezi zaměstnanci vykonávajícími represivní práci, tedy mezi dozorcí a strážními a zaměstnanci usilující spíše o nápravu a prevenci. V tomto případě můžeme shledat rozpory ale i uvnitř jedné skupiny zaměstnanců. Například v práci Lukáše Dirgy a Jaroslavy Hasmanové Marhánkové *Nejasné vztahy moci – vězení očima českých dozorců* (2014), ve které se autoři zaměřovali na perspektivu dozorců ohledně vězeňské tematiky, došli k závěru, že výpovědi dozorců jsou jednotné a stojí na stejných základech. V mém případě jsou někteří strážní proti kamerovému systému a někteří jsou zastánci. Výpovědi mých respondentů jsou rozmanité a názory ohledně vězeňské problematiky se u nich ne vždy schází. Kamerový systém není jediným případem neshody mezi zaměstnaneckými pozicemi, v následujících kapitolách uvádím další příklady.

Dalším problémem z hlediska bezpečnosti je nedostatek financí a personálu. Autoři koncepcí se zmiňují o budoucích krocích a jsou si vědomi těchto nedostatků. Tyto nedostatky po-
citují i zaměstnanci, kteří ale v rozhovorech mluvili s důrazem hlavně na osobní stránku tohoto problému, a to jsou neplacené přesčasy, pracovní přetížení atp. Nicméně nedostatek financí a personálu (mimo jiné) znemožňuje zajistit 100% bezpečnost ve věznicí i mimo ni. Jeden z respondentů konkrétně uvedl že „*v důsledku nedostatku personálu dochází k tomu, že se podceňují kontroly a nekonají se tak často, jak mají ve skutečnosti probíhat*“.

Dále v současné době být zaměstnancem VS ČR, alespoň dle dotázaných respondentů, není nikterak výhodné. Chybí dostatečná motivace, existují výhodnější nabídky na trhu práce a také se někteří zaměstnanci cítí spíše jako sluhové, což vede k následnému rozhodnutí dát výpověď nebo se pro takovou práci vůbec nerozhodnout.

Tuto skutečnost zdůrazňují několikrát i autoři koncepcí, konkrétně se o motivaci a nedostatku pracovníku vyjádřili takto: „*Negativním faktem je nedostatek pracovníků, z valné části podmíněný fenoménem vysoké míry fluktuace v důsledku nedostatečné motivace k další službě nebo pracovní činnosti. Nedostatečný je však i celkový plánovaný počet funkčních míst zaměstnanců Vězeňské služby ČR. K motivaci personálu nepřispívá ani vybavenost pracovišť zaměstnanců pracujících v podmínkách psychické zátěže. Pro pracovníky vězeňství je stěžejní motivující stav neúměrného zdůrazňování práv vězňů na straně jedné a nepřilíš jisté postavení zaměstnance Vězeňské služby ČR na straně druhé. Tuto situaci mnozí zaměstnanci chápou jako nepřiměřenou, častými stížnostmi vězňů (v naprosté většině neoprávněnými) jsou unaveni a znechuceni.*“ (Ministerstvo spravedlnosti 2016: 53).

Kromě koncepcí, které potvrzují nedostatečnou motivaci zaměstnanců mohu odkázat i na již zmiňovaný článek Lukáše Dirgy a Jaroslavy Hasmanové Marhánkové (2014). Dozorci v jejich výzkumu jasně odkazovali na nefunkčnost vězení a také se vyjadřovali konkrétně ke skutečnosti, na kterou odkazovali i moji respondenti, že se zaměstnanci občas cítí jako sluhové. Autoři tuto skutečnost interpretovali například následovně: „*Dozorci tak v současné době nahlížejí na instituci vězeňství jako na záchrannou brzdu, která chrání společnost. Chrání ji však ve smyslu toho, že na určitý čas izoluje odsouzené jedince na území věznice a tam střeží, aby neohrožovali bezpečnost společnosti. Dozorci necítí možnost přispět nějakým způsobem k nápravě vězňů a změně celé této situace. Z toho důvodu ani necítí osobní zodpovědnost za rehabilitaci vězňů a v podstatě se smiřují s rolí „vrátných“, kteří stojí u východu a kontrolují příchozí a odchozí. Vnímají celou situaci tak, že na chodu instituce stejně nic změnit nemohou a pouze plní své povinnosti a organizační cíle.*“ (Dirga, Hasmanová Marhánková 2014: 95)

Překážky v zajištění úplné bezpečnosti jdou ruku v ruce i s průnikem nelegálních látek a jiných zakázaných věcí. Je to nešvar, který konkrétně dle jednoho z respondentů – zaměstnance OPAS „*sužuje vězeňství po celou dobu jeho existence*“. Modernizací technologií a postupů tomu i tak nejde zcela zabránit. Tento fakt lze potvrdit stále vysokým počtem průniku nelegálních látek do věznic, na který naráží především kontroly a prevence, které probíhají například v podobě náhodných testů na drogy. Zároveň je také nutné počítat s tím, že všechny čísla týkající se průniku nelegálních látek do věznic jsou čísla, která udávají pouze zachycený průnik látek, tudíž lze předpokládat, že tyto čísla budou reálně ještě vyšší. Statistická ročenka z roku 2018 uvádí meziroční nárůst o 2,87 % drogově závislých jedinců a také hovoří o setrvalém stoupaní počtu těchto osob od roku 2013 (Vězeňská služba ČR 2018: 175).

Někteří z respondentů mi byli schopni popsat, jak se v průběhu modernizace a vývoje vězeňství měnily praktiky průniku nelegálních látek do vězení, pro stručný náhled uvádím jednu z výpovědí dozorce: *„Pes něco vyčichá, teď už i rentgeny něco zachytí, ale stejně se to vždycky zachytit nedá. Pašujou to v tělesných otvorech, na návštěvách, v oblečení, v botách, v balíkách, jsou vynalézavý, v knize ve hřbetu, většinou je to pervitin nebo marihuana. Nevím jak často, ale dříve se dělaly generální prohlídky, měli to třeba aj v květináči, většinou to ale odsouzený věděli dřív jak zaměstnanci, že bude pofirung¹⁴, únik informací přes lidi nebo si někdo nedal pozor v kanceláři a oni šli zrovna kolem, že jo. Než se dojde na barák tak to vidí, že jde větší skupinka a oni to vyhážou. Nebo vězeň zabručí a ta profesní slepota... on řekne té vychovatelce no tak vy mi nevěříte a vychovatelka ho nechala. Museli se třeba zout já vím, že je to nepříjemný, ale musí, ne že někdo mávne rukou. A my jsme zkontrolovaný úplně stejně. Prevenci proti drogám je víc ale průnik je taky větší, je to větší průchodností ven, větší možnost pracovat na nestřežených pracovištích. Těch drog je tu víc, než tu bylo.“*

Při zamyšlení se nad touto výpovědí se mi vybaví otázka „Do jaké míry je vlastně účinné vězeňství reformovat, jestli je vhodné vězňům rozšiřovat možnosti v oblasti kontaktu s vnějším okolím a obecně rozšiřovat možnosti v oblasti vlastních svobod?“ Ve skutečnosti více než polovina respondentů tvrdila, že nejsou zastánci současného nastavení podmínek ve věznicích, nejsou spokojeni v pozici zaměstnance a souhrnně poukazují na slabé stránky současné reformy vězeňství. To snad znamená, že kdyby bylo vězení více represivní a poskytovalo se vězňům méně pravomocí, bylo by vězení více účinné?

V ohledu procesu humanizace vězení můžeme opět najít rozdíly mezi názory. Tentokrát ale skupina dozorců a strážníků mají jednotné postavení a jsou proti zvyšování práv odsouzených, a to nejen z hlediska funkce trestu, ale také kvůli zmiňovanému pocitu, že jsou spíše služebnictvo. Na druhou stranu sociální pracovník, vychovatel i pracovník na OPAS na humanizaci takto nenahlíželi. Dle jejich názoru je dobře, že se vězňům rozšiřují možnosti jak v oblasti vzdělání, zaměstnání tak také i ve volném čase. Jeden z dozorců vznesl námitku, že to, co se nabízí odsouzeným, nemají leckdy ani lidé mimo vězení. Vychovatelka na druhou stranu vypovídala takto: *„život je nefér, a to že vězení poskytuje odsouzeným různé odborné kurzy, který si normální slušný člověk musí platit není nesmysl. Co by ty vězni dělali? Mají sedět v cele*

¹⁴ Pofirung je slangové slovo používané dozorcí, znamená to prohlídka. Pro označení prohlídky v některých věznicích používají spíše slovo filcung.

a nic nedělat? Ne! Ať se hýbou a něco dělaj“. Sociální pracovník poté vypovídal následovně: „*Mají pestrou a pravidelnou stravu, mají kde spát, a to si myslím, že by být mělo, ale podle toho, jak si kdo zaplatí. Venku taky někdo bydlí v baráku a někdo v bytě, protože na nic lepšího nemá. Tady vězni prostě celu dostanou a jídlo tak či tak. V reálném životě, zkuste si ve školní jídelně říct o dia obědy... Tady ve vězení je to běžný.*“

Každopádně statistické ukazatele, jako jsou například počet mimořádných událostí ve věznicích, míra suicidálního chování odsouzených nebo míra použití donucovacích prostředků vykazují následující. Během roku 2018 proběhlo jedno hromadné vystoupení¹⁵ 56 vězňů. O sebevraždu se pokusilo 10 odsouzených a 11 dalších sebevraždu spáchalo. V tom samém roce bylo rovněž použito celkem 464 donucovacích prostředků, mezi které patří z valné většiny hmaty, chvaty, údery a kopy sebeobrany. V roce 2015 se konaly hromadné vystoupení dvě a zúčastnilo se jich dohromady 60 vězňů. O sebevraždu se pokusilo 10 odsouzených a dalších 8 ji spáchalo. Donucovacích prostředků v roce 2015 bylo použito celkem 303. Ještě dříve, konkrétně v roce 2002–2005 se hromadné nepokoje konaly v řádu stovek, v roce 2004 se dokonce konalo 2191 hromadných vystoupení. O sebevraždu se pokoušelo zhruba 5krát více vězňů než v současnosti a obecně míra mimořádných událostí, do kterých dále patří také například úmrtí vězňů, útěk ze střežených věznic nebo napadení příslušníka vykazovala prokazatelně vyšší hodnoty (Vězeňská služba ČR 2005; Vězeňská služba ČR 2015; Vězeňská služba ČR 2018). Ze statistického hlediska tedy progresivní vývoj bezpečnosti vězeňství, hlavně pak s ohledem na mimořádné události, můžeme potvrdit.

Nicméně jsem také zmiňovala nedostatek personálu a tato skutečnost není jen tvrzením zaměstnanců věznic. Statistická ročenka z roku 2018 vykazuje reálný nárůst odsouzených od roku 2004 z 18 343 odsouzených do roku 2018 na 21 577 odsouzených. Počet zaměstnanců se také zvýšil, avšak v poměru odsouzení a zaměstnanci to bylo v roce 2004 63 %: 37 % a v roce 2018 66 %: 34 %, což znamená, že na méně zaměstnanců spadá větší počet odsouzených, a to poté může mít dopad na bezpečnost celého vězeňství.

¹⁵ "Z penologického pohledu je vzpoura hromadné vystoupení vězňů proti vězeňskému řádu, které je spojené s hromadným ničením věcí a násilnostmi" (Černíková, Sochůrek, Firstová 2008: 140-141).

3.2 Výkon trestu odnětí svobody

Od počátku 90. let se ve vězení využívají individuální programy zacházení, ve středu zájmu je oblast specifických potřeb určitých skupin odsouzených. Rozšířila se síť specializovaných oddělení, jež zasahuje do všech typů věznic. Mezi specializované oddělení patří například oddělení pro odsouzené s duševními poruchami, s poruchami chování, pro odsouzené závislé na požívání alkoholu či požívání drog, pro odsouzené invalidy, důchodce nebo například pro matky s dětmi do tří let. V této souvislosti byly zřízeny i detenční ústavy určené pro výkon detence¹⁶ (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016).

Programy zacházení také probíhají přímo ve věznicích, probíhají na základě nástroje hodnocení rizik a potřeb, zvaném SARPO. Tento nástroj je zaveden od 1.11.2012 a jeho cílem je zpracování komplexní zprávy o odsouzeném v nástupním oddělení. vyhodnocení rizik a potřeb, tedy stanovení rizikových oblastí a stanovení priorit (potřeb) v oblasti zacházení. Na základě údajů ze SARPO je poté vytvořena komplexní zpráva a na základě této zprávy pak speciální pedagog stanovuje program zacházení, který by měl být pro každého odsouzeného individualizovaný. (Vězeňská služba ČR 2020a).

„Úspěšnost plnění programu zacházení v oblasti cílů, jednotlivých aktivit, pořádku a kázně se vyhodnocuje v pravidelných intervalech, a to zpravidla: jednou za tři měsíce ve věznici s ostrahou; jednou za šest měsíců ve věznici se zvýšenou ostrahou a jednou za dva měsíce ve výstupních oddílech obou typů věznic. Pokud si odsouzený nezvolí některou z navržených alternativ programu zacházení, je mu stanoven minimální program zacházení. Jeho základ tvoří pracovní aktivity odpovídající zdravotnímu stavu odsouzeného“ (Vězeňská služba ČR 2020a).

System je dle autorů koncepcí standardizovaný a funkční a pracuje v kontextu současného nastavení a možností spolehlivě. Na jeho dalším vývoji příslušné orgány pracují a nadále bude nástroj SARPO využíván (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016). Dle mého výzkumného vzorku většina respondentů měla vůči konkrétním aktivitám výhrady. Jeden z dozorců uvedl několik příkladů různých nabízených aktivit pro odsouzené jako je vaření, včelaření, zahradničení, účastnění se besed nebo možnost doplnění si vzdělání. I přes funkčnost SARPO nástroje, který ukazuje rizika odsouzených, programy zacházení nejsou ze strany zaměstnanců věznic hodnoceny jako zcela účinné. Usuzuji tak z několika výpovědí dozorců a strážných, které jsou například: *„Je to jen aktivita, aby se nenudili.“*, *„Vězení vytváří vězňům super zázemí, ale to je*

¹⁶ Ve Vazební věznici a Ústavu pro výkon zabezpečovací detence v Brně a ve věznici v Opavě.

přesně proč je to špatně, všechno tohle by se mělo zrušit.“, „no myslím že to není moc účinný, je to spíše pro ty, co chtějí jít na půlku, chtějí chodit na vycházky, ven s rodinou nebo aby odsouzenej vyloženě nebyl postihovanej, tak to plní, ale v základních mezích – jen ty co z toho chtějí těžit prostě.“

Někteří z respondentů mají jasnou odpověď, proč tomu tak je „největší vliv na míru recidivy má skutečnost, že vězení není za trest“, „oni se chtějí vracet“ a například „vyplatí se jim vrátit nazpátek“. Všechny tyto výpovědi jsou ze strany dozorců a strážných, vychovatelka na to ale například měla jiný názor. Vězení není špatně nastavené a dobré podmínky nejsou příčinou tak velké míry recidivy ve věznicích. „Recidiva se zvyšuje ne nedostatečným systémem ve věznici, ale celá společnost se modernizuje a mění hodnoty. To negativně ovlivňuje míru recidivy. Dříve se šly děti tajně opít a bylo to strašně tajné, a ne tak obvyklé, nyní více než polovina studentů středních škol kouří marihuanu. Není vojna, nemají takový režim. Děje se toho mnohem více, je více příležitostí dostat se do vězení“. „Vězeňství odsouzené napravuje a je dobře nastavené, odsouzení pod dozorem a podléhající nějakému řádu mají tendence spolupracovat a změnit se, ale na volné noze se vracejí opět k drogám a drogy mají snad největší vliv na míru recidivy.“ Podobný názor měl poté i zaměstnanec OPAS a sociální pracovník. Shrnutím se k příčinám zvyšující se recidivy vyjadřovali jako k důsledku modernizace společnosti. Rozdílné perspektivy napříč skupinou zaměstnanců vykazující represivní charakter a nápravnou/preventivní tendenci lze interpretovat například na základě rozdílné povahy práce. Dozorci a strážní se s odsouzenými setkávají při jiných činnostech než vychovatelé nebo sociální pracovníci, odsouzení se také mohou chovat rozdílně k dozorcům a rozdílně k vychovatelům to následně může vést k různým interpretacím problematiky ohledně odsouzených a celého vězeňského systému.

Jedním možným řešením, jak působit na míru recidivy, kromě výkonu trestu a aktivit spojených s pobytem ve vězení, je následná postpenitenciární péče. Postpenitenciární péče může zahrnovat pomoc sociálního systému, probační a mediační služby, pomoc sociálního kurátora a další pomoc sociálních služeb (Kešnerová 2016). Vězeň se po propuštění často dostává do situace, kdy nemá zázemí, finance, bydlení a ani blízké. V důsledku této skutečnosti dochází k recidivě kriminálního jednání, z tohoto důvodu stát vězňům nabízí pomoc právě v podobě postpenitenciární péče. Autoři současné koncepce vězeňství si uvědomují nedostatky v této oblasti, například diskutují o absenci koordinovaného postupu a fungující výměně informací mezi

zúčastněnými subjekty. Cílem koncepce je proto zdůraznit zásadní význam návaznosti post-péče na ukončení výkonu trestu odnětí svobody (Ministerstvo spravedlnosti 2016).

Všichni respondenti na problematiku postpenitenciární péče nahlíželi podobně. Největším negativním vlivem je dle respondentů fakt, že se propuštěný ocitne zpět ve společnosti, která jeho opětovnou trestnou činnost podporuje. Vrací se zpět ke drogám, buď tedy vlivem jeho okolí nebo zoufalostí, protože nemá základní věci jako jsou zázemí a finance. Často se od něj odvrátí i rodina a doslovně dle zaměstnance z OPAS „*ani sociální kurátor a probační domy tu rodinnou sílu a podporu nenahradí*“.

Mým poznatkem v oblasti postpenitenciární péče z hlediska zaměstnanců je shoda s oficiálními dokumenty. Rozdíl jsem ale našla ve víře v budoucí vývoj postpenitenciární péče napříč zaměstnaneckými pozicemi. Vychovatelka a sociální pracovník věří v sílu postpenitenciární péče a do budoucna ji vkládá velkou důvěru, za to ostatní postpenitenciární péči, jakožto klíčovému nástroji ke snížení recidivy nevěří. Vycházím například z těchto následujících výpovědí: „*Když to ten vězeň má prostě v sobě, odpyká si to, co má, tak je mu to ve finále stejně jedno. Nechce pomoci.*“ „*Voni si splní po propuštění základní povinnosti, párkát musí někam zajít, ale moc to stejně řešit nemusí, takže je to nějak pak ani neovlivní v tom, jestli spáchají další čin.*“

Současná reforma, která by mohla vést ke snižování počtu odsouzených, prostřednictvím snižování míry recidivy, která by se teoreticky v rámci zavedení programů zacházení a cíleného nápravného působení na odsouzené měla snížit, zatím prokazatelně nevykazuje nižší čísla ve statistických ročenkách. Ke snížení počtu odsouzených došlo akorát po amnestiích bývalých prezidentů, avšak se čísla odsouzených vždy vyšplhala zpět k počtu okolo 16 000. V roce 2000 bylo k 31. 12. vězněno 15 571 osob, k 31. 12. 2008 18 100 osob a na konci roku 2018 bylo zaznamenáno 19 677 odsouzených. Míra recidivy se v těchto letech transformovala z 60,77 % na 63,1 % (Vězeňská služba ČR 2000, Vězeňská služba ČR 2008, Vězeňská služba ČR 2018).

Z této perspektivy bychom mohli začít uvažovat o současné reformě vězeňství jako o příčině zvyšující se počtu odsouzených. Nicméně tvrdit to pouze na základě této skutečnosti by bylo myslím si troufalé, nýbrž neznáme další ukazatele, které s tímto nárůstem souvisí, určitě bychom museli zahrnout například i vývoj počtu obyvatel, vývoj bezpečnostních složek České republiky a v neposlední řadě rychlost soudních orgánů v průběhu let.

3.3 Zaměstnávání a vzdělávání

Oblast zaměstnávání se jeví autorům koncepcí jako problematická, a to hlavně z důvodu nedostatečné zaměstnanosti vězňů. Autoři konstatují, že ačkoli se na první pohled může zdát, že cíl z předešlé koncepce zvýšit zaměstnanost odsouzených byl procentuálně naplněn, není tomu tak. Problém tkví v nejednoznačné metodice výpočtu zaměstnanosti odsouzených. Je rozdíl, jestli budeme za zaměstnané považovat i ty, kteří dělají bez nároku na odměnu a také záleží, jestli budeme počítat za nezaměstnané ty, kteří jsou reálně schopni pracovat ale nepracují nebo budeme počítat s celkovým počtem odsouzených. Pokud bychom totiž počítali podíl mezi celkovým počtem odsouzených a zaměstnanými jenom těmi, kteří mají nárok na odměnu, došli bychom k výsledku, že zaměstnanost ve věznicích by byla pouhých 30 % - 35 %. Na základě této problematiky je jedním z cílů si metodiku počítání reálné zaměstnanosti vězňů sjednotit (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016).

Autoři shledali riziko zaměstnávání odsouzených osob také v tom, že zaměstnanci věznic jsou pod neustálou obavou sankce za případný odchod či útěk vězněné osoby z pracoviště, proto dochází k tomu, že velice opatrně a s rozvahou zaměstnávají odsouzené především na nestřežená pracoviště. Kolektiv autorů navrhuje, že pokud chceme zaměstnanost odsouzených na pracoviště mimo věznice zvýšit, měli bychom management věznice k těmto krokům podporovat i finančním ohodnocením, například v podobě odměn (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016). Nedostatek shledávají i „v provázanosti vzdělávacího systému s potřebami v oblasti zaměstnávání odsouzených. Odsouzení jsou vystaveni rozhodnutí, zda chtějí radši pracovat, či si rozšířit kvalifikaci v přímé návaznosti na požadavky trhu práce. Problém spočívá v tom, že není obvyklý souběh jednotlivých aktivit jako je vzdělávání či terapeutické programy se zaměstnáváním.“ Další problém v oblasti zaměstnanosti souvisí také s již zmiňovaným nedostatkem personálu, který by měl zajistit dohled nad pracovní činností odsouzených a zajistit dopravu odsouzených do zaměstnání (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016: 11).

Každopádně statistiky ukazují následující. V roce 2013 se oproti roku 2012 zvýšila zaměstnanost o 8,77 % (tedy na 67,60 %). Autoři statistické ročenky tento nárůst ale zdůvodňují převážně amnestií, při které došlo k tomu, že byl propuštěn větší počet nezaměstnaných odsouzených než zaměstnaných, a touto skutečností došlo ke zvýšení procentuálního poměru zaměstnaných (Vězeňská služba 2013). V dalších letech pak ale zaměstnanost klesla na 55,02 % (Vězeňská služba 2015). V roce 2018 reálná zaměstnanost vzrostla na 59,89 % (Vězeňská služba

2018). Ze statistického hlediska nevidím razantní vývoj ve skutečné zaměstnanosti odsouzených.

Z perspektivy zaměstnanců věznic je ale zaměstnávání ve věznici a mimo ni dostatečné. Vězni si mají možnost doplnit různé kurzy, díky kterým najdou v budoucnu větší uplatnění na trhu práce. Ze strany ministerstva je dle respondentů vyvíjen tlak na věznice, tak aby své pracovní možnosti nadále rozšiřovaly. Nicméně jeden z respondentů uvedl, že je to „*jen velký marketingový tah*“. Vězni jsou dle respondenta levná pracovní síla a za stále se zvyšujícím nárokem na zvýšení zaměstnanosti ve výkonu trestu odnětí svobody nestojí pouze a primárně snaha vězně úspěšně resocializovat a reintegrovat zpět do společnosti, stojí za tím také vidina peněz.

Zaměstnanci mají celkem podobný názor, kladným bodem zaměstnávání vězňů je především, že pracují jako ostatní osoby mimo výkon trestu odnětí svobody, pomůže jim to splatit dluhy a také netráví veškerý svůj „volný“ čas v cele. Negativním vlivem zaměstnávání je ale větší průchodnost nelegálních látek do věznic nebo například nedovolené odchody z pracovišť. Každopádně všichni zaměstnanci z výzkumného vzorku jsou pro současné i budoucí podporování vězňů v pracovní činnosti.

S ohledem na vzdělání je podpora ze strany ministerstva ČR a VS ČR podobná jako u zaměstnanosti. Orgány plánují (mimo jiné) zřídit institut „*prospěchového kapesného*“ a podporovat výjimečně nadané studenty ve studiu. Ze statistického hlediska, uplynulé kroky směřující k podpoře vzdělanosti odsouzených přispěli ke „*stoupajícímu množství externích organizací nabízejících vzdělávání v širokém spektru oborů od vzdělávacích aktivit, přes rekvalifikace a učňovské vzdělávání až po maturitní studium*“ (Vězeňská služba 2018: 152). Rozsáhlé možnosti vzdělávání pro odsouzené pociťují i samotní respondenti a označují oblast vzdělávání za dostatečnou.

4. ZÁVĚR

Česká vězeňská reforma od roku 1989 zahrnuje změny či vývoj několika aspektů vězeňského života. Vězeňství v České republice se vyvíjí nejen na základě rozhodnutí samotného státu, ale vzhledem k participaci České republiky v různých mezinárodních organizacích, úmluvách a členstvích se české vězeňství vyvíjí i na základě zbytku světa. Vývojovým trendem celosvětového vězeňství se v poslední době stala humanizace, depenalizace, decentralizace a demilitarizace. Všechny tyto snahy se pak projevují v technickém zlepšování věznic, v inovaci vězeňských postupů, strategií a například také v obecném smýšlení o vězení, jakožto o totální instituci. V České republice spadá starost ohledně vězeňství pod Ministerstvo spravedlnosti ČR, pod které poté spadá Generální ředitelství VS ČR. Především tyto orgány řeší otázky současné a budoucí podoby vězeňství. Klíčovými dokumenty, ve kterých nalezneme hlavně strategické cíle a plány českého vězeňství jsou koncepce vězeňství a nejaktuálnější je Koncepce vězeňství do roku 2025.

Dle dokumentů, které jsem použila ve své práci, dle koncepcí, dle statistických ročenek a v neposlední řadě dle výpovědí zaměstnanců VS ČR, současná vězeňská reforma probíhá a nese s sebou několik nových změn, které mají zásadní vliv i na budoucí vývoj vězeňství. Zásadním tématem, na které nahlíží různé zdroje různými pohledy je humanizace vězeňství. Po roce 1989 došlo v České republice ke změnám, které vedli ke zrušení trestu smrti, zavedení více alternativních trestů, snížení represivních prvků vězeňství a zvýšení cílené nápravy odsouzených prostřednictvím například programů zacházení a následné postpenitenciární péče. Autoři koncepcí, tudíž Ministerstvo spravedlnosti ČR a VS ČR na humanizaci nahlíží jen jako dobrou a správnou cestu českého vězeňství. Humanizaci chápou jako nutný prostředek ke snížení míry recidivy a prostředek k úspěšnému znovuzачlenění jedince zpět do společnosti. Z několika výpovědí zaměstnanců a také z výzkumu Lukáše Dirgy a Jaroslavy Hasmanové Marhánkové *Nejasné vztahy moci – vězení očima českých dozorců* (2014) je patrné, že někteří jedinci o humanizaci částečně pochybují. Některé prvky, které s sebou humanizace nese jsou dle některých zaměstnanců věznic, a hlavně pak dozorců a strážníků zbytečné, nadmíru humánní a pro odsouzené nevyhovující tak, aby humanizace pozitivně působila na míru recidivy. Ani čísla ve statistických ročenkách nepoukazují na progresivní vývoj vězeňství (především míra recidivy).

Reforma v oblasti bezpečnosti přináší několik nových opatření, mezi které můžeme zařadit například kamerový systém nebo zvýšení kontrol odsouzených s označením MON. Někteří zaměstnanci tuto skutečnost podporují a vnímají bezpečnostní opatření pozitivně, stejně tak jako autoři koncepcí. Avšak někteří jedinci (někteří dozorcí a strážní) mají pocit, že zvýšená bezpečnost neslouží jen pro zvýšenou opatrnost vůči odsouzeným, ale že zvýšená bezpečnost má dopad hlavně na samotné zaměstnance. Kamerový systém hlídá spíše zaměstnance a zvýšené kontroly odsouzených jsou především za účelem hlídání činnosti dozorců, kteří mají na starost právě odsouzené, aby si nic neudělali. Tak jak se na první pohled může zdát, že vývoj bezpečnosti českých věznic se zaměřuje především na odsouzené a bezpečnost před únikem z vězení, tak méně viditelným důvodem pak může být kontrola zaměstnanců, jestli vykonávají svou práci správně. Pokud tomu tak je, považuji tuto skutečnost jako prvek rozvíjející se humanizace vězeňství. Dříve docházelo k nelidskému chování ze strany personálu (Dirga 2018), nyní se příslušné orgány snaží tomuto chování předejít a činnost zaměstnanců kontrolují.

Jedním ze základních cílů současné reformy je pozitivně působit na míru recidivy. V České republice míra recidivy dosahuje až 63,1 % a tento fakt může vyvolávat pocit, že je současný vývoj vězeňství nedostatečný. V porovnání s minulostí recidiva v průběhu let neklesla a mnoho zaměstnanců vypovídalo o míře recidivy jako o důsledku současných špatně nastavených podmínek vězeňství. Příkládám ale váhu i jedné výpovědi, která se od ostatních lišila a jejím jádrem bylo, že by recidiva možná klesla, ale modernizace a veškeré procesy, které se v dnešní době odehrávají mají vliv na to, že je recidiva pořád stejně vysoká. Abych to uvedla na pravou míru, společnost se vyvíjí a s časem se vyvíjí i další trestné činy, populace roste a například byla zrušena povinná vojenská služba, která jedince disciplinovala a sloužila jako možná prevence. To znamená v konečném důsledku a jednoduše řečeno, že se do vězení dostane pořád velké procento recidivistů.

Poslední zmiňovanou oblastí bylo zaměstnávání a vzdělávání, ve kterém se autoři koncepcí i zaměstnanci věznic z výzkumného vzorku sešli. Koncepce kladou důraz na zvyšování zaměstnanosti, navrhují také budoucí kroky, jak podpořit reálnou zaměstnanost odsouzených. Zaměstnanci pak potvrzují, že cítí tlak ze strany managementu a ministerstva, avšak ze statistického hlediska tuto skutečnost zcela potvrdit nemůžeme. Každopádně zaměstnávání vězňů je nedílnou součástí reformy a v posledních letech, i když minimálně, procenta zaměstnávání odsouzených vzrostla. Vzdělávání se taktéž posunulo k lepšímu a zaměstnanci nemají konkrétní výtky k této části reformy.

Všimla jsem si, že výpovědi zaměstnanců souvisí převážně s jejich pracovní pozicí. Dozorci, strážní a respondent z oddělení OPAS vykonávají represivní složku vězeňství. Vychovatel a sociální pracovník mají na starost výchovné a odborné zacházení, a proto není úplně divu, že tyto dvě skupiny se rozcházejí v názorech ohledně současné reformy vězeňství, která stojí na základu humanizace. Zároveň považují za zajímavé, že strážní dokázali vypovídat nejednotně a neshodli se s názory ohledně kamerového systému. Také pracovník na oddělení OPAS, který zastává policejní orgán, a tudíž jeho pozice s sebou nese represivní prvky se rozcházel s dozorcí a strážními. Nebyl tak negativní vůči podmínkám vězeňství, a naopak obhajoval současné nastavení ve věznicích. Rozdílné vnímání zaměstnanců na určité oblasti vězeňství a na problematiku odsouzených je zapříčiněno rozdílností pracovní náplně jednotlivých pozic. To následně vede k diametrálně odlišným názorům na dílčí změny současné reformy. K eliminaci rozdílnosti názorů bych doporučila například lepší komunikaci mezi jednotlivými pozicemi. Například vychovatelka by si měla vyslechnout názor dozorce a naopak.

Nutné totiž podotknout, že veškerá snaha oficiálně psaných dokumentů (příslušných orgánů) nemůže být reálně a zcela naplněna, pokud nedojde k vytvoření dostatečně silné kultury humanismu ve vězeňském prostředí. *„Základ kultury humanismu ve vězeňství tvoří silné vůdcovství (tedy aktivní a jednotné vedení vězeňského systému), souznění personálu s politikou humanizovaného vězeňského systému, dlouhodobou přípravu a legitimizaci humanizované vězeňské politiky v očích společnosti“* (Tubex 2015 in Dirga 2018: 57). Vzhledem k tomu, že ve společnosti najdeme velké zastoupení zastánců znovuzavedení trestu smrti, nebo že ve vězeňském personálu potkáme jedince, kteří jsou alespoň částečně proti humanizaci znamená to fakt, že se implementace současné reformy zčásti komplikuje. Příslušné orgány by měli dbát nejen na vězeňství jako takové, ale i na přítomnou kulturu.

5. POUŽITÉ ZDROJE

Beccaria, Cesare. 1893. *O zločinech a trestech*. Praha: Bursík a Kohout.

CPT (Evropský výbor pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání). 2019. *Zpráva pro vládu České republiky o návštěvě České republiky, kterou vykonal Evropský výbor pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání (CPT) ve dnech 2. až 11. října 2018*. Štrasburk: Rada Evropy.

Černíková, Vratislava, Jan Sochůrek, Jana Firstová. 2008. *Sociální ochrana. Terciální prevence, její možnosti a limity*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.

Dirga, Lukáš. 2013. „Trnitá cesta výzkumníka za poznáním: kvalitativní výzkum ve vězeňském prostředí.“ Pp. 23-30 in Pavlásek, Michal (eds.). *Etnologické studie 14: Když výzkum, tak kvalitativní – serpentiniami bádání v terénu*. Brno: Masarykova univerzita v Brně a Etnologický ústav AV ČR.

Dirga, Lukáš, Jaroslava Hasmanová Marhánková. 2014. „Nejasné vztahy moci – vězení očima českých dozorců.“ *Sociologický časopis* 50 (1): 83-105.

Dirga, Lukáš. 2016. „Možnosti a úskalí vězeňské etnografie: metodologická reflexe využití vězeňské etnografie v českém kontextu.“ *Česká kriminologie* 2 (1): 1-12.

Dirga, Lukáš. 2018. *Humanizace po česku: analýza humanizace na úrovni psaných pravidel a reálné praxe v českých věznicích*. Olomouc: Disertační práce (Ph.D.). Univerzita Palackého v Olomouci. Filozofická fakulta.

Drahý, František, Jindřich, Hůrka, Michal, Petras. 2018. *SARPO Charakteristiky odsouzených v českých věznicích. Deskriptivní studie*. Praha: Vězeňská služba České republiky.

Dušek, Libor. 2012. *Kde hledat příčiny přeplněných věznic*. Praha: Národohospodářský ústav AV ČR.

Foucault, Michel. 2000. *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*. Praha: Nakladatelství Dauphin.

Garland, David. 2001. *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford: University Press.

Karabec, Zdeněk. 2001. „K problematice trestání a trestů.“ *Sociologický časopis* 37 (1): 73–88.

Kešnerová, Petra. 2016. *Víte, co je postpenitenciární péče?* [online] Titulní stránka. Oficiální webové stránky města Benešov [cit. dne 10.03.2020]. Dostupné z: https://www.benesov-city.cz/vismo/dokumenty2.asp?id_org=219&id=40524

Kýr, Aleš. 1999. „Památník Pankrác“. *Příloha časopisu Českého vězeňství* 4/1999.

Kýr, Aleš, Alena, Kafková. 2007. „Věznice Valdice v historii českého vězeňství“. *Historická penologie*, 2007 (2): 1-14.

Kýr, Aleš, Alena, Kafková. 2017. „Historický vývoj vězeňství a penitenciární péče do roku 1965“. *Historická penologie*, 2017 (1): 4-13.

Ministerstvo spravedlnosti ČR. 2016. *Koncepce vězeňství ČR do roku 2025*. Praha: Ministerstvo spravedlnosti České republiky.

Ministerstvo spravedlnosti ČR. 2017. *Otevřené věznice* [online] Ministerstvo spravedlnosti ČR [cit. dne 10.03.2020]. Dostupné z: <https://www.justice.cz/web/msp/otevrene-veznice>

Nedbálková, Kateřina. 2006. „Etnografický výzkum ve vězení.“ Pp. 1-12 in *Současné metodologické přístupy a strategie pedagogického výzkumu*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.

Rozum, Jan, Jan, Tomášek, Jiří, Vlach, Lucie, Háková. 2016. *Efektivita trestní politiky z pohledu recidivy*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.

Sjoberg, Gideon, Elizabeth A. Gill, Norma Williams. 2001. „A Sociology of Human Rights.“ *Social Problems* 48 (1): 11-47.

Synek, Jan. 2013. *Svobodni v nesvobodě: náboženský život ve věznicích v období komunistického režimu*. Vyšehrad: Ústav pro studium totalitních režimů.

Tomek, Prokop. 2000. *Dvě studie o československém vězeňství 1948–1989*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu.

Tubex, Hilde. 2015. *How Good Can It Get In a Prison?* Příspěvek přednesený na konferenci EUROCRIM 2015. Porto: 3. 9. 2015.

Tuček, Milan. 2019. *Postoje občanů k trestu smrti – květen 2019. Tisková zpráva*. Praha: Centrum pro výzkum veřejného mínění. Sociologický ústav AV ČR.

Vacek, Eduard. 2004. „Stručný nástin vývoje vězeňství od roku 1989 do roku 1995.“ *Historická penologie 1* (1): 10-12.

Veřejný ochránce práv. 2016. *Věznice: zpráva ze systematických návštěv veřejného ochránce práv*. Praha: Kancelář veřejného ochránce práv.

Vězeňská služba ČR. 1992. *Perspektivy vězeňské služby v České republice: Souhrn Konceptních záměrů*. 2. vydání. Praha: Příloha časopisu *Českého vězeňství 4/1996*.

Vězeňská služba ČR. 1992. *Perspektivy vězeňské služby v České republice: Souhrn Konceptních záměrů*. Praha: Generální ředitelství Vězeňské služby České republiky.

Vězeňská služba ČR. 2000. *Statistická ročenka Vězeňské služby České republiky 2000*. Praha: Vězeňská služba ČR, Generální ředitelství.

Vězeňská služba ČR. 2005. *Koncepce rozvoje českého vězeňství do roku 2015*. Praha: Vězeňská služba ČR, Generální ředitelství.

Vězeňská služba ČR. 2008. *Statistická ročenka Vězeňské služby České republiky 2008*. Praha: Vězeňská služba ČR, Generální ředitelství.

Vězeňská služba ČR. 2013. *Statistická ročenka Vězeňské služby České republiky 2013*. Praha: Vězeňská služba ČR, Generální ředitelství.

Vězeňská služba ČR. 2015. *Statistická ročenka Vězeňské služby České republiky 2015*. Praha: Vězeňská služba ČR, Generální ředitelství.

Vězeňská služba ČR. 2018. *Statistická ročenka Vězeňské služby České republiky 2018*. Praha: Vězeňská služba ČR, Generální ředitelství.

Vězeňská služba ČR. 2019. *Generální ředitelství Vězeňské služby ČR* [online] Vězeňská služba ČR [cit. 11.12.2019]. Dostupné z: <https://www.vscr.cz>

Vězeňská služba ČR. 2020a. *Program zacházení. Věznice Valdice* [online] Vězeňská služba ČR [cit. 04.01.2020]. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/veznice-valdice.cz>

Vězeňská služba ČR. 2020b. *Věznice Jiřice* [online] Vězeňská služba ČR [cit.19.03.2020]. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/veznice-jirice/o-nas/zakladni-informace/Vězeňská služba ČR>.

2020c. *Organizační struktura. Vazební věznice Teplice* [online] Vězeňská služba ČR

[cit.19.03.2020]. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/vazebni-veznice-teplice/o-nas/organizacni-struktura/>

Zákon č. 2/1969 Sb., o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy České republiky.

Zákon č. 129/2008 Sb., o výkonu zabezpečovací detence a o změně některých souvisejících zákonů.

Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním.

Zákon č. 294/1993 Sb., zákon, kterým se mění a doplňuje zákon č. 59/1965 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č.555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční strážci České republiky.

6. RESUMÉ

The prison reform has been in progress since 1989 and is viewed from several perspectives. Based on my qualitative research, in which I conducted interviews with prison staff, analyzed official documents and worked with statistics, I tried to critically reflect this reform. The perspectives of reform are different in several aspects and my possible recommendation is increased communication between employees. The CCTV has raised divergent views about its functionality as to whether it is guarding prisoners or the employees themselves. The humanization of the prison system and the extension of the possibilities for the prisoners entails contradictions between employees who have a repressive character of work and employees who are more concerned with the rectification and prevention of prisoners. The steady recurrence rate is also a controversial issue among employees. An interesting finding was the testimony of the governers. The respondent did not point to the malfunctioning of the prison system as a consequence of the high rate, the respondent said the reason is the lack of prevention, modernization of society and the overall development of the present time.

Generally, the main goal of the current reform is depenalization, demilitarization, depoliticization, decentralization and humanization. Employees, documents and statistics show different views on these goals, but to implements these goals it is necessary to make a strong culture in prison and beyond.